

UVOD

Globalizacija je u suštini nova ideologija i politika proizvodnje i trgovine bazirana na tehnološkim i ekonomskim argumentima. Politika globalizacije je politika neoliberalizma koja je kontrolisana kroz međunarodne institucije i druge centre moći. Nove tehnologije su omogućile komunikacije i transport između zemalja bez ikakvih problema. Pod pritiskom svetske konkurencije, zemlje se udružuju da bi bile konkurentnije. U suštini, regionalna udruživanja se vrše s ciljem veće globalizacije. Izvan jednog procesa povezivanja na regionalnom nivou, pojedinačna zemlja gubi svaki značaj pošto globalizacija obuhvata sve druge. Globalna ekonomija dobija na značaju kada tržišta pojedinih zemalja nisu dovoljno velika da omoguće stvaranje preduzeća optimalnih veličina. Savremena karakteristika međunarodnih ekonomskih odnosa je i rastući trend bilateralnih trgovinskih aranžmana, sa geografski udaljenim zemljama ili regionima, a takođe i uključivanje u preferencijalne trgovinske aranžmane, onih zemalja koje su godinama ostajale po strani ovih kretanja. Regionalne integracije imaju izuzetne benefite kada nemaju isključivo unutrašnju orijentaciju, odn. kada su bazirane na nediskriminaciji, transparentnosti i komplementarnosti liberalizacije na klauzuli najpovoljnije nacije. U traženju reciprociteta liberalizacije, države se mogu okretati na samo ka geografski bliskim zemljama i regionima, već i ka globalnom trgovinskom sistemu kao celini. Globalni pristup je u osnovi superiorniji, jer maksimizira broj inostranih tržišta i izbegava diskriminacije trgovinskih partnera.

Veličina preduzeća omogućava da se obezbedi tržišno učešće na većem broju nacionalnih tržišta kombinujući veći stepen standardizacije proizvoda sa koncentracijom određenih aktivnosti u lancu vrednosti. Uspešna globalna preduzeća su otkrila da potrebe bitnih segmenata mogu da se zadovolje globalnim prisustvom na odabranim proizvod - tržištima. Uspešne globalne strategije se zasnivaju na obavljanju globalne funkcije ili opsluživanja globalne potrebe. Svaka grana koja u ovome uspe je ozbiljan kandidat za globalizaciju.

Međunarodni ekonomski odnosi, koji su povezali nacionalne ekonomije, formirali su svetsko tržište. Ako jedna zemlja ima razvijeniju ekonomiju, ona se uspešnije uključuje u svetsko tržište. Svetsko tržište ne vrši samo ekonomsko povezivanje nacionalnih ekonomija u jednu strukturnu celinu, nego istovremeno održava i razotkriva razlike i suprotnosti koje u svetu postoje. Da bi učestvovala na svetskom tržištu, preduzeća i zemlje treba da budu konkurentnija u odnosu na ostale učesnike.

Zemlje u razvoju čije ekonomije nisu dostigle nivo razvijenih, u međunarodnoj razmeni lošije prolaze, jer se iz njih preliva deo nacionalnog dohotka u razvijene zemlje. Istočnoevropske zemlje su ostvarile drastičnu promenu trgovinske strukture i praktično dobile novu ulogu u međunarodnoj podeli rada (od tradicionalnih izvoznica sirovina i proizvoda niže faze finalizacije, ove zemlje su tokom devedesetih višestruko povećale izvoz proizvoda više faze finalizacije). Od ključnog značaja za ovaj preokret je bila relativno brza liberalizacija, značajan priliv stranog kapitala prvo kroz privatizaciju a kasnije zahvaljujući povoljnoj institucionalnoj infrastrukturi. Izvoz ovih zemalja je danas u

velikoj meri izvoz multinacionalnih kompanija koje su sada njihovi rezidenti. Pored toga, izvoz većine zemalja u tranziciji na tržište EU je višestruko (i preko deset puta) veći od srpskog. S druge strane, zemlje koje nisu imale znatnije pomake u tranziciji i koje su mahom zadržale protekcionističku ekonomsku politiku imale su pad koeficijentata sličnosti i pad udela industrijskih proizvoda u izvozu.

Napredak u tranziciji kod zemalja centralne Evrope pomerao je njihov izvoz sve više ka tehnološki intenzivnim proizvodima, te je realno očekivati da bi i evolucija privrednog sistema kroz privatizaciju i restrukturiranje trebalo bi da unapredi i strukturne karakteristike srpske privrede.

Što se tiče pozicije u odnosu na STO, za zemlje u razvoju je mnogo značajnije pitanje kako da ostvare što bolju pregovaračku poziciju, i što brže prilagode svoje nacionalne ekonomije za što bezbolnije prihvatanje pravila i principa Svetske trgovinske organizacije, jer će na taj način i njihovi ključni razvojni i tranzicioni problemi biti brže i efikasnije rešavani. Uključivanje u STO je, suštinski posmatrano, povoljnija opcija nego opstanak van te međunarodne organizacije. Važno je da se u pregovorima izdejstvuje poseban i povoljniji tretman i ostvari izuzimanje od određenih pravila i principa u oblasti trgovine, u skladu sa interesima pojedinih zemalja u razvoju i zemalja u tranziciji. Zemlje koje bi ostale van STO, bile bi lišene mogućnosti da organizovano, u okviru pregovora, utiču na svoju sudbinu u međunarodnoj trgovini. One bi, pre svega, ostale lišene pogodnosti koje pruža slobodan pristup drugim tržištima, ali i određenih pozitivnih efekata otvaranja sopstvenih tržišta prema konkurenciji. Pitanje ulaska u STO vezano je i za potencijalne efekte liberalizacije, a istovremeno se pokreće i pitanje redosleda reformi u zemljama kojima tek predstoji ulazak u STO.

Liberalizacija spoljne trgovine se obično sprovodi zajedno sa drugim merama ekonomske politike. U većini slučajeva ekonomisti potenciraju potrebu za stabilnim i nediskriminatornim deviznim sistemom, zdravom monetarnom i fiskalnom politikom i nekorumpiranom administracijom, kao minimumom koji je potreban da trgovinska liberalizacija bude uspešna na duži rok. Ono što se u načelu očekuje kada se izvrši trgovinska liberalizacija je da dođe do usmeravanja slobodnih resursa ka sektorima koji ih mogu najbolje iskoristiti, odn. gde zemlja ima komparativne prednosti. Da li će jedna privreda iskoristiti šanse koje su otvorene trgovinskom liberalizacijom, zavisi od mnogih faktora, pre svega od ostalih ekonomskih politika, i načina kako proizvođači odgovaraju na ove signale. Preduzetnici se vrlo često susreću sa institucionalnim preprekama, kao i nedostatkom informacija i menadžerskih sposobnosti potrebnih za prilagođavanje izvozne ponude. U ekonomskoj regulaciji, kao formi državne intervencije pri imperfektnosti tržišta, sve više se napuštaju tradicionalni mehanizmi regulacije i vrši se prilagođavanje tržišnim uslovima poslovanja. Razlozi koji determinišu promene ekonomske regulacije su brojni – počev od razvoja novih tehnologija proizvodnje, zahteva i ekonomskih argumenata da će uvođenje konkurencije unaprediti efikasnost poslovanja, pritisaka potrošača koji smatraju da regulacija nije efikasan način zaštite i dr. Proces deregulacije doveo je do pojave novih formi i mehanizama regulacije čiji cilj više nije bio samo kontrola, nego usklađenje konkurencije i zaštita prava potrošača.

Razlozi za reformu trgovinskog sistema su široko diskutovani među kreatorima ekonomske politike. Zajedničko je mišljenje da liberalizacija vodi efikasnijoj alokaciji i korišćenju resursa, jer se domaća privreda izlaže disciplini svetskog tržišta i uticaju savremene tehnologije. Zbog toga se očekuje da povećana liberalizacija može poboljšati perspektive rasta privreda zemalja u razvoju posmatrano na srednji rok. Međutim, često se ističe da brza liberalizacija uvoza može prouzrokovati platnobilansne teškoće i dislokacije u privredi, ukoliko nije kombinovana sa efektivnim merama za povećanje konkurentnosti i unapređenje izvoza.

U uslovima liberalizovanog tržišta, u cilju zaštite interesa potrošača neophodna je intervencija države preko regulatornih tela i nadležnih institucija. To se pre svega odnosi na zaštitu prava i interesa potrošača. Veći stepen liberalizacije domaćeg tržišta povećava rizik pojave nebezbednih i opasnih proizvoda, što direktno ugrožava prava potrošača. Potrošači su početni segment, ali i krajnji cilj svake poslovne aktivnosti. Kao takvi, oni bi trebalo da budu tretirani dostojanstveno, bez obzira da li kupuju proizvode ili koriste usluge direktno ili indirektno. Zaštita potrošača u modernim evropskim demokratijama zavisi i o načinu sprovođenja edukacije potrošača. Nedovoljna informisanost potrošača neposredna je posledica dinamičnog i brzog širenja tržišta i pojave novih proizvoda i usluga. Proizvodi i usluge koje potrošač može da kupi na tržištu, povećali su se po količini i složenosti. Sve su to podaci koji ukazuju da je savremenom potrošaču teško da bude dobro informisan. Neadekvatnost proizvoda često se dovodi u vezu s očekivanjima potrošača. Potrošači računaju sa daleko višim stepenom kvaliteta proizvoda nego ranije. Zaštita potrošača je neophodna za unapređenje privrede i društva, jer doprinosi podizanju nivoa kvaliteta života građana. Opšti cilj zaštite potrošača je: unapređenje kvaliteta života svih građana, ostvarivanje i zaštita osnovnih prava i interesa potrošača, uspostavljanje sistema i institucija zaštite potrošača i ravnopravne partnerske saradnje svih nosilaca zaštite potrošača. Jedan od osnovnih ciljeva i zadataka EU je zaštita zdravlja i sigurnost potrošača, zaštita njihovih ekonomskih interesa, informisanje, obrazovanje, kao i efikasno organizovanje potrošača.

Cilj istraživanja u ovoj magistarskoj tezi svodi se na obradu nekoliko međusobno povezanih tematskih celina. Polazeći od osnovnog naučnog postulata da se do određenog saznanja dolazi metodološkim postupkom, kod obrade materije u ovom radu su korišćene određene naučne metode, i to: deskriptivna metoda kao opšta metoda naučnog istraživanja, uz pomoć koje su identifikovane i precizno opisane determinante trgovinske liberalizacije i uticaja procesa globalizacije, zatim komparativna metoda u okviru upoređivanja iskustava tranzicionih zemalja u oblasti liberalizacije spoljne trgovine i zaštite potrošača, kvantitativne metode, statistička grafika, metode analize i sinteze (u domenu spoznaje i uopštavanja u uzročno-posledičnim odnosima), kao i induktivna i deduktivna metoda (u segmentu davanja opštih ocena i zaključaka). Rad je podeljen i izložen u šest poglavlja, nakon čega slede zaključna razmatranja.

U prvom poglavlju pod nazivom *Aktuelne karakteristike globalizacije i liberalizacije*, na početku su izložena opšta razmatranja vezana za pojam i teorijska tumačenja globalizacije. Razmatrane je uticaj globalizacije na razvoj svetske trgovine, kao

i na konkurenciju i globalno tržište. Sledi sažet pregled savremnih tendencija u svetskoj trgovini. Posebno je analiziran uticaj regionalizacije na performanse svetske trgovine.

Drugo poglavlje teze nosi naslov *Karakteristike nivoa privrednog razvoja u zemljama u tranziciji*. Ovde se razmatra dostignuti nivo ekonomskog razvoja evropskih tranzicionih zemalja. Analizirani su različiti ekonomski pokazatelji, kao i razlozi usled kojih su se tranzicione zemlje CIE međusobno izdiferencirale. Poseban akcenat u ovom poglavlju je na spoljnotrgovinskim performansama EZT, rastu konkurentnosti naprednih zemalja regiona i uticaja stranih direktnih investicija na rast izvoza i unapređenje izvozne strukture.

U trećem poglavlju teze, *Tranzicioni privredni procesi*, ukazuje se na ključne razlike u tranzicionim strategijama koje su primenjivane u zemljama CIE, kao i na rezultate sprovedenih reformi koje rezultiraju razlikama u nivou dostignutog privrednog razvoja. Pozicija evropskih tranzicionih zemalja koje su postale članice Evropske unije razmatrana je na kraju ovog segmenta rada. Posebno se apostrofira realna opasnost od smanjenja političke volje ili javne podrške za ekonomske i institucionalne reforme u ostalim zemljama regiona.

Četvrto poglavlje rada, *Privredna struktura i značaj ekonomske politike Srbije u uslovima liberalizacije*, bavi se ključnim karakteristikama trgovinske politike Srbije, u poređenju sa zemljama regiona, i uzimajući u obzir iskustva drugih tranzicionih zemalja, prevashodno novih članica EU. Analiziraju se karakteristike tranzicionog procesa u Srbiji, uz prezentovanje osnovnih makroekonomskih pokazatelja. Na kraju poglavlja elaboriran je odnos Srbije sa STO sa aspekta liberalizacija spoljne trgovine.

Poglavlje pet nosi naslov *Ekonomsko izvozne pretpostavke i posledice liberalizacije*. Razmatrani su različiti aspekti trgovinske liberalizacije, uključujući i efekte na privredni rast, kao i principi delovanja STO u ovom segmentu. Na kraju ovog poglavlja analizirana je konkurentnost privrede Srbije kao pretpostavka unapređenja izvoza.

Poslednje šesto poglavlje, *Zaštita tržišta i potrošača u procesu liberalizacije tržišta* bavi se ciljevima i zadacima zaštite potrošača, kao i efektima tržišne liberalizacije i uticajem oglašavanja na zaštitu potrošača.

Na kraju rada su zaključne napomene, pregled skraćenica, aneks, kao i pregled korišćene literature.

Srbija je danas u specifičnoj poziciji: stečana su, naime, velika iskustva u mnogim segmentima tranzicije koja se odigravala u drugim zemljama (na primer, u pogledu makroekonomskih politika, politike liberalizacije cena i spoljne trgovine, privatizaciji i restrukturiranju realnog sektora, reformi društvenih delatnosti itd.). Ta iskustva su dovela do akumuliranja znanja o tome do čega dovode pojedine tranzicione politike i modeli, odnosno koji su rezultati njihove primene. Takođe, akumulirano je veliko znanje o tome koji to mehanizmi dovode do takvih rezultata, kao i koji su to mehanizmi koji dovode do formulisanja i sprovođenja tranzicionih politika, odnosno koji to preduslovi treba da budu ispunjeni kako bi se uspešno realizovale određene politike. U tom pogledu, kašnjenje Srbije predstavljalo je šansu da se uči na greškama drugih, odnosno da se ne ponavljaju greške koje su drugi već učinili. Poučena primerima zemalja koje su prošle tranziciju i postale članice EU, preduzete su i značajne aktivnosti u cilju poboljšanja zaštite potrošača,

prevashodno donošenje zakona kojima se štite interesi potrošača. Novi privatni sektor u Srbiji raste, ali ne predstavlja onoliku pokretačku snagu kakvu je predstavljao u nekim drugim zemljama u tranziciji, gde je vrlo brzo postao osnovni nosilac ekonomskog napretka. Uzroci tome su, prvo, činjenica da je privatni sektor postojao i bio relativno razvijen i pre oktobarskih promena, dok je u većini tranzicionih zemalja on počinjao od nule i, stoga, vrlo brzo rastao u prvim fazama. Bitan ograničavajući činilac razvoja privatnog sektora u Srbiji je i bankarski sistem, koji ni iz bliza nije uspevaio da prati potrebe finansiranja (a stari, državni bankarski sistem, nije ni imao tu ulogu, pa kreditiranja privatnih preduzeća praktično nije ni bilo). Glavni izvor novca za investicije i dalje su dobit firme i sredstva vlasnika, što onemogućava brži razvoj. Tu su svi ostali problemi koji opterećuju privredni život u Srbiji i donose barijere ulasku: složene administrativne procedure, slabo sprovođenje zakona i zaštita ugovora, odnosno generalno niska pravna sigurnost, često nekooperativne lokalne vlasti, problemi sa gradnjom i građevinskim zemljištem i slično.